

Paweł Janik

Uniwersytet Warszawski, Warszawa

Da Qin i Seres – zarys kontaktów Imperium Rzymskiego i cywilizacji chińskiej

W okresie przełomu er Imperium Rzymskie i Cesarstwo Chińskie stanowią dwa najszerzej oddziaływujące ośrodki cywilizacyjne i polityczne w całej Eurazji. I choć oba te twory polityczno-kulturowe położone były w dwóch skrajnych punktach kontynentu, doszło do nawiązania pomiędzy nimi pewnych kontaktów.

Badanie związków rzymsko-chińskich w światowej nauce ma już prawie 200-letnią tradycję¹, jednakże w polskim środowisku naukowym ten temat właściwie nie był podejmowany. Jest to o tyle zaskakujące, że jednym z europejskich prekursorów wśród sinologów i badaczy Chin był XVII-wieczny polski jezuita Michał Boym (Kajdański 1999), który jako pierwszy przetłumaczył w pełni inskrypcję ze steli z Xi'anu. Pewnymi wyjątkami są np. artykuły dr Marty Zuchowskiej (2013a, 2013b) oraz praca zbiorowa: *Serica – Da Qin* (Malinowski 2012). Jednak są to prace anglojęzyczne przeznaczone dla osób szczególnie zajmujących się tematem.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie polskiemu czytelnikowi zarysu zagadnienia kontaktów rzymsko-chińskich. Oczywiście nie był to jedyny rodzaj kontaktów kontynentu europejskiego z terenami Azji Wschodniej w starożytności – należy pamiętać tutaj m.in.

¹ Przykładowo: Hirth (1885), Schoff (1915), Stein (1932), Hoppál (2011a).

o koczowniczym pośrednictwie² w tych kontaktach, co jednak nie wchodzi w zakres niniejszej pracy.

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że interesujące nas kontakty miały charakter bardziej pośredni niż bezpośredni – Imperium Rzymskie nigdy nie nawiązało otwartych relacji z Cesarstwem Chińskim. Wprawdzie istnieją przesłanki świadczące o tym, że zarówno jedna, jak i druga strona wysyłały do siebie poselstwa, ale nie wiadomo, czy były to w rzeczywistości prawdziwe misje dyplomatyczne (Flor., *Epitomae*, II, 34, *Hou Han Shu*, 86), czy zwykli kupcy bądź podróżnicy uznani lub podający się za emisariuszy. Zresztą nawet w przypadku kupców/podróźników relacje te nie były zbyt częste, co potwierdzają źródła mówiące o wielokrotnym pośrednictwie (np. krajów Azji Środkowej) w kontaktach handlowych między Imperium Rzymskim a Chinami (*Jin Shu*, 97; *Liang Shu*, 54).

Seres

W kręgach cywilizacji antycznej Chińczyków, czy może bardziej ogólnie – mieszkańców Dalekiego Wschodu, nazywano *Seres* (gr. Σῆρες, łac. *Sērēs*), a ich kraj *Serdica*. Określenie to pochodzi od słowa „jedwab”, którego greckie i łacińskie formy (gr. σηρικός, łac. *sericum*) wywodzą się prawdopodobnie od chińskiej nazwy jedwabiu, czyli *si* (絲). Nadanie mieszkańcom Dalekiego Wschodu miana *Seres* związane było oczywiście z tym, że stamtąd pochodził jedwab. O *Seres* pisał w swojej *Geografii* żyjący na przełomie er Strabon (ok. 63 p.n.e. – 24 n.e.). Opierał się on m.in. na przekazach takich podróżników jak Apollodorus z Artemita (Str., *Geog.*, XI, 11, 1; XV, 1, 35 i 38). O ludziach tym pisali również Pomponiusz Mela w *O położeniu krajów świata ksiąg trzy* (Pomp., *De situ orbis*, I, 2; III, 7) oraz Pliniusz Starszy w *Historii Naturalnej* (Plin., *H. N.*, XX, XXIV). Piszący w pierwszej połowie II w. n.e. Lucjusz Anneusz Florus w *Zarysie dziejów rzymskich* podał, że wśród poselstw, które przybyły złożyć hołd pierwszemu cesarzowi rzymskiemu – Oktawianowi Augustowi (rządził w latach 27 p.n.e. – 14 n.e.), byli również *Seres* (Flor., *Epitomae*, II, 34.). Klaudivsz Ptolemeusz w dziele *Geografia* z II w. n.e. wspomina innego

² Za pośrednictwem koczowników na przełomie er do Europy Wschodniej trafiały takie chińskie wyroby jak lustra brązowe albo alabastrowe moździerze i być może jedwab. Dzięki nim został rozpowszechniony w Europie, a następnie przyjęty przez Rzymian, wywodzący się z Chin miecz z pierścieniową głowicą (Janik 2015 – tam dalsza literatura). Patrz także: Mairs (2007) oraz Sherkova (1991).

podróżnika – Maesa Titianusa, który miał dotrzeć aż do Kamiennej Wieży. Chiny zostały umieszczone na mapie powstałej na podstawie *Geografii* Ptolemeusza (Ryc. 1). Została na niej zaznaczona rzekoma stolica Chin – *Sera*. Same Chiny oznaczono na niej jako *Sinae*, a zatokę rozciągającą się na południe od tej krainy opisano jako *Magnus Sinus* (Yule 2005: 3-16). Niestety mapę tę znamy jedynie z późniejszych kopii, jak np. wersji z Bolonii z XV w. n.e. (Landau 1996: 241). Nazwa *Sinae* wywodzi się najprawdopodobniej z określenia *Thina*, po raz pierwszy poświadczonego w pochodzącym z połowy I w. n.e. *Periplusie Morza Erytrejskiego* (*Peripl. M. Eryth.*, 65). Natomiast słowo *Thina* pochodzi najpewniej od nazwy pierwszej dynastii cesarzy chińskich – Qin (秦).

W źródłach pisanych pojawia się stwierdzenie, że *Seres* zajmują się handlem (Pomp., *De situ orbis*, I, 2; III, 7). Związane jest to zapewne z tym, że z ich kraju pochodził tak bardzo ceniony jedwab. Pośrednikami w kontaktach pomiędzy Imperium Rzymskim a Chinami byli Partowie, państwa środkowoazjatyckie oraz różne ugrupowania koczownicze. Relacje te były prawdopodobnie konsekwencją zjawiska kulturowego, które obecnie określa się mianem Jedwabnego Szlaku. Niebezpośredni charakter tych kontaktów sprawiał, że informacje docierające zarówno do jednej, jak i drugiej strony były przekształcane, mogły mieć formę niedopowiedzeń lub być nawet zmyślane. Przykładem może być wzmianka Pliniusza Starszego, mówiąca, iż Serowie „mają jasne włosy i niebieskie oczy” (Plin., *H. N.*, VI, 24). Pliniuszowi prawdopodobnie pomieszały się informacje o Chińczykach i o ludziach o europoidalnym wyglądzie, którzy rzeczywiście zamieszkiwali Kotlinę Tarymską (tzw. Tocharowie), Azję Środkową i południową Syberię (Hemphill 2004: 199). Można nawet stwierdzić, że wiedza o Serach stanowiła nieistniejącą w rzeczywistości kompilację i pomieszanie informacji na temat prawdziwych Chińczyków, innych ludów oraz wymyślonych elementów.

Taki sam znikomy poziom wiedzy o krajach na dalekim Zachodzie, przemieszany ze zmyślonymi lub wyidealizowanymi elementami, reprezentowali Chińczycy piszący o Imperium Rzymskim. Według *Księgi Późniejszych Hanów* wszyscy Rzymianie są „wysocy i uczciwi” (*Hou Han Shu*, 88). Natomiast w chińskiej encyklopedii *Sancai tuihui* (三才圖會) z czasów Dynastii Ming (明朝) znajduje się ilustracja przedstawiająca mieszkańca *Da Qin*, czyli Imperium Rzymskiego (Ryc. 2), który z wyglądu i stroju nie przypomina ani starożytnych mieszkańców tego kraju, ani współczesnych owej encyklopedii (XVII w. n.e.) mieszkańców Italii.

Da Qin

Jak zostało to już zasygnalizowane, Chińczycy określali obszary Imperium Rzymskiego mianem *Da Qin* (大秦), co miałyby oznaczać ‘Wielkie Qin’³. Nie ma jednak zgodności, czy określenie to odnosiło się do całego terytorium Imperium Rzymskiego, czy jedynie do jego wschodniej części (Leslie 1996: 232). Prawdopodobnie w zależności od kontekstu było ono używane w stosunku do miasta Rzym, terytorium rzymskiego lub Imperium Rzymskiego (Hill 2009: 25; Young 2001: 256).

Przypuszcza się, że wcześniej stosowano odnośnie tego kraju nazwę *Lijian* (犁鞬). Została ona po raz pierwszy poświadczona w datowanych na początek I w. p.n.e. *Zapiskach Historyka* (*Shiji*, 123.). Mówią one o tym, że poselstwo partyjskie obdarowało Chińczyków m.in. żonglerami z Lijian. Informację tę powtarza później *Księga Hanów* (*Han Shu*, 96). Jednakże także w stosunku do tej nazwy nie ma pewności, czy odnosi się ona do Imperium Rzymskiego (Hoppál 2011a: 264), Syrii (Arkenberg 2014), Hyrkanii (Hulsewé 1979: 118) czy Aleksandrii (Pulleyblank 1999: 71-79). Bardzo możliwe, że w powyższym fragmencie chodziło o to ostateczne miasto, ponieważ Aleksandria słynęła w starożytności z różnego rodzaju cyrkowców i sztukmistrzów (Dubs 1957: 140).

Nazwa *Da Qin* pojawia się po raz pierwszy dopiero w III w. n.e. – została ona odnotowana w *Weiliè* (魏略)⁴. Jednakże późniejszym źródłem (V. w. n.e.), które opisuje chronologicznie najwcześniejsze próby nawiązania kontaktu z Imperium Rzymskim (określonym jako *Da Qin*), jest *Księga Późniejszych Hanów* (*Hou Han Shu*, 86 i 88). Zawarto w niej informację m.in. o tym, jak ambasador generała Ban Chao⁵ (班超) o imieniu Gan Ying (甘英) został wysłany na poszukiwanie *Da Qin*. Wprawdzie nie udało mu się tam dostać, ale przywiózł ze sobą mnóstwo zasłyszanych informacji o tym państwie. Działania te były poprzedzone dwiema wyprawami (138-125 i 118-115 p.n.e.) dowódcy straży pałacowej cesarza Wu (武), Zhang Qiana (張騫) (*Shiji*, 123.). Został on wysłany na zachód w celu odnalezienia sojuszników⁶, którzy wspomogliby Chiny w walce z konfederacją Xiongnu (匈

³ *Qin* (秦) to nazwa jednego z państw chińskich (IX-III w. p.n.e.) oraz pierwszej dynastii cesarskiej (221-206 p. n.e.), która zjednoczyła Chiny.

⁴ *Weiliè*, czyli *Krótką historią Wei* – oryginał dzieła zaginął. Jedynie rozdział o „ludach Zachodu” (*Xirong* 西戎) przetrwał jako dopisek do *Kroniki trzech królestw* (Sanguo Zhi, 三國志).

⁵ Ban Chao był synem Ban Biao (班彪) oraz bratem Ban Gu (班固) i Ban Zhao (班昭), czyli autorów *Hanshu*.

⁶ Najpierw lud Da Yuezhi (大月支), a potem Wusun (烏孫).

奴). Zhang Qianowi nie udało się uzyskać ich pomocy, ale w czasie wieloletniej podróży zwiedził szereg krajów Azji Środkowej. Efektem tych wypraw było nie tylko poszerzenie wiedzy Chińczyków o geografii Azji Środkowej i o zamieszkujących ją ludach, ale również nawiązanie przez Chiny kontaktów dyplomatycznych z niektórymi z tamtejszych krain oraz otwarcie nowych kanałów komunikacji. Umownie przyjmuje się owe wyprawy za początek tzw. Jedwabnego Szlaku.

Jak już zasygnalizowałem, także w przypadku tej nazwy nie mamy pewności, co przez nią rozumieci dawni chińscy autorzy – czy chodziło im o rzymską Syrię, miasto Rzym, wschodnią część Imperium czy całe Imperium? Prawdopodobnie znaczenie terminu *Da Qin* zmieniało się w czasie, w miarę jak rosła wiedza Chińczyków na temat Imperium Rzymskiego (Yu 2008: 379). Jednakże ze zrozumiałych względów większość informacji musiała pochodzić z rzymskiego wschodu – np. zdaniem *Księgi Wei* (*Wei Shu*, 102) stolicą *Da Qin* jest Andu (安都), czyli najprawdopodobniej chodziło tu o Antiochię. Oczywiście Antiochia nigdy nie była stolicą Cesarstwa⁷, ale najwidoczniej było to jedyne większe miasto znane Chińczykom na Zachodzie, poza Aleksandrią. Najwięcej wiadomości o *Da Qin* zawiera tekst *Weilüe*. Jednakże większość informacji na temat tego kraju pochodzących ze źródeł chińskich jest albo trudna do zinterpretowania, albo nie przystaje do rzeczywistości.

Od X w. n.e. nazwa *Da Qin* zaczyna być zastępowana przez określenie *Fulin* (拂林)⁸, mające prawdopodobnie oznaczać Cesarstwo Wschodniorzymskie, czyli Bizantyjskie. Aczkolwiek nazwa *Da Qin* nie zanikła i była stosowana aż do XVII w. n.e., czego przykładem może być wspomniana już encyklopedia *Sancai tuihui* lub mapa zwana *Światową mapą Chin i Barbarzyńców*⁹ (Ryc. 3). Określenie *Da Qin* było używane w stosunku do nestoriańskiego odłamu chrześcijaństwa, które nazywano „religią światła z *Da Qin*”¹⁰. Nestorianie pojawili się w Chinach około VII w. n.e. i trwali tam aż do czasów Dynasti Ming (1368-1644 n.e.), która zakazała praktykowania chrześcijaństwa (Module 1930: 216-240). Najważniejszym zabytkiem nestoriańskim Chin jest datowana na VIII w. n.e. tzw. Stela z Xi’anu (Jenkins 2008: 65).

⁷ Była stolicą prowincji Syria.

⁸ Najstarszy przykład użycia tej nazwy pochodzi ze *Starej księgi Tang* (*Jiu Tang Shu* 舊唐書), 198.

⁹ *Sihai Huayi Zongtu* 四海華夷總圖.

¹⁰ *Da Qin Jingjiao* 大秦景教.

Rzymski legion w Chinach?

Wspomniana już nazwa *Lijian* łączy się z innym zagadnieniem związanym z kontaktami rzymsko-chińskimi. W 1941 r. amerykański historyk i sinolog, profesor Homer H. Dubs, wysunął teorię, jakoby rzymscy legioniści mieli zetknąć się z wojskami cesarza dynastii Han (漢朝) i osiąść w Chinach (Dubs 1941: 322-330). Hipoteza ta bazuje na kilku wzmiankach w źródłach pisanych. W 53 r. p.n.e. miała miejsce bitwa pod Carhae, w której starły się siły Republiki Rzymskiej oraz Państwa Partyjskiego. Jednak Rzymianie ponieśli całkowitą klęskę – zginął ich wódz Marek Lucjusz Krassus. Poległo także mnóstwo legionistów, a reszta dostała się do niewoli partyjskiej. Według Pliniusza Starszego (Plin., *H. N.*, VI, 47), owi jeńcy rzymscy zostali osiedleni w Merwie, w krainie zwanej Margianą na kresach Państwa Partyjskiego, by strzec jego granic. Wspominał o nich również Horacy (Hor., *Odes*, III, 5, 5.). W tym miejscu kończy się trop zachodni, a zaczyna chiński.

W 36 r. p.n.e. w okolicach współczesnego miasta Taraz miało miejsce starcie pomiędzy wojskami Cesarstwa Chińskiego a ludem Xiongnu, zwane bitwą Zhizhi (郅支之戰). Wydarzenie to opisuje *Księga Hanów* (*Hanshu*, IX), co również zostało zilustrowane na malowidłach ze wschodniej ściany komory grobowej z Xiaotangshan (小汤山) (Gruber 2007: 7). Wedle tej księgi po stronie Xiongnu walczyło około 100 piechurów, którzy utworzyli formację opisaną jako „rybie łuski”, co Dubs porównuje do rzymskiego testudo (Dubs 1941: 323-324). Zdaniem Dubs'a nie ma dowodów na to, by w owym czasie jakiś inny lud poza Rzymianami (i wcześniej Grekami, którzy znali podobną formację) stosował tę technikę. Jednakże może to wynikać tylko z ograniczonych możliwości poznania przeszłości. Pojawiają się wprawdzie głosy, jakoby formacja „rybich łusek” była środkowoazjatycką pozostałością po czasach hellenistycznych (Matthew 2011: 17-37), jednak hipoteza ta wydaje się mniej ugruntowana niż teoria Dubs'a. Dodatkowo siły Xiongnu miały bronić się w mieście-twierdzy, która była otoczona podwójną, drewnianą palisadą – Dubs porównywał tego typu ogrodzenie do rzymskich fortyfikacji (Dubs 1941: 328-329). Poza tym w środku twierdzy miały znajdować się płótna z malowidłami przedstawiającymi różne batalie, będące rzekomo kolejnym elementem wywodzącym się z Rzymu (Dubs 1957: 147-148). Bitwę tę wygrali Chińczycy, a część pokonanych wzięli do niewoli. Dalszy los jeńców nie jest znany, ale zdaniem Dubs'a zostali oni osiedleni w okolicy, którą nazwano *Liqian* (骊靬). Nazwa ta pojawia się w źródłach w 5 r. n.e. (tamże: 139). Tak więc, według amerykań-

skiego sinologa, wspomniani wyżej piechurzy byli interesującymi nas rzymskimi jeńcami z bitwy pod Carhae, którzy zostali osiedleni w Margianie, a potem w jakiś nieokreślony sposób znaleźli się wśród Xiongnu. Następnie wzięci po raz trzeci do niewoli – tym razem przez Chińczyków – mieli zostać osiedleni na terenie prowincji Gansu i założyć osadę Liqian na terenie współczesnego Zhelaizhai (者來寨).

Nazwa ta jest porównywana do *Lijian*, czyli wspomnianej już nazwy odnoszącej się w jakiś sposób do Imperium Rzymskiego. W 9 r. n.e., za rządów uzurpatora Wang Manga (王莽), nazwa *Liqian* została zamieniona na *Zhelai*, którą tłumaczy się jako ‘Miasto Jeńców’ (tamże: 139). *Lijian* mogło oznaczać Rzym lub Imperium Rzymskie, ale również Aleksandrię. Merw, w którym mieli być osadzeni jeńcy rzymscy z bitwy pod Carhae, występował również pod nazwą Aleksandria lub Antiocha Margiana. Poza tym zarówno Merw, jak i rejon, gdzie miała miejsce bitwa Zhizhi, leżały na trasie tzw. Jedwabnego Szlaku, co ułatwiało komunikację i może tłumaczyć, w jaki sposób owi legionieści mogli się znaleźć na północy. Jak już wspomniałem, Liqian istnieje dalej jako Zhelaizhai, co sprawia, że obszar ten i jego mieszkańcy są obiektem zainteresowań naukowców. Podobno w rejonie tym niegdyś popularne były walki byków¹¹, a niektórzy mieszkający tam ludzie mieli posiadać cechy europoidalne (wydatne nosy, jasne oczy i włosy).

Jednak zdaniem niektórych badaczy nic na to nie wskazuje (Man 2008: 99-101). Także badania genetyczne z 2007 r. nie wykazały, jakoby mieszkańcy Zhelaizhai różnili się od innych mieszkańców tego regionu (Zhou i in. 2007). Wprawdzie badania genetyczne z 2005 r. dowiodły, że wśród 56% badanych występują geny pochodzące z zachodniej Eurazji (Xinhua 2010), ale nie musi to absolutnie świadczyć o ich rzymskim rodowodzie. Północno-zachodnie obszary Chin były zamieszkiwane przez populację europoidów co najmniej od epoki brązu (Mallory 2000: 237), w związku z tym nawet jeśli wśród mieszkańców dawnego Liqian występują cechy europoidalne, to nie muszą one pochodzić od byłych rzymskich legionistów, a np. od Tocharów lub ludów irańskich.

Teoria Dubsa, choć jest bardzo ciekawa, ma bardzo dużo luk (Gruber 2007: 12-18). Być może geneza *Liqian* / *Lijian* związana jest z kupcami z helenistycznej Azji Środkowej (tamże: 19-21) – to wy-

¹¹ Zwyczaj ten miałby rzekomo przynieść ze sobą rzymscy legionieści. Walki z bykami istniały w świecie śródziemnomorskim już w epoce brązu, o czym świadczą freski pałacu w Knossos. Obyczaj ten nie jest rozpowszechniony w Chinach.

tłumaczenie wydaje się prostsze i bardziej prawdopodobne. Tak więc wygląda na to, że osiedlenie rzymskich jeńców w Margianie, bitwa Zhizhi oraz osada Liqian to trzy osobne epizody, niekoniecznie ze sobą związane.

Jedwab

Jak już wcześniej wspomniałem, Imperium Rzymskie i Cesarstwo Chińskie były dwoma skrajnymi punktami Jedwabnego Szlaku. Była to, najogólniej rzecz ujmując, sieć szlaków handlowych łączących zachodnią Eurazję i północną Afrykę z Dalekim Wschodem. Droga tą, oprócz informacji, docierały przede wszystkim produkty handlowe.

Do Imperium Rzymskiego ze wschodu sprowadzano przede wszystkim chiński jedwab. W Chinach był on znany już w okresie neolitu (Vainker 2004: 17, 20). Powszechnie uważa się, że materiał ten zaczął docierać do zachodniej Eurazji wraz z ukształtowaniem się Jedwabnego Szlaku. Za początek owego zjawiska uznaje się wspomnianą powyżej podróż chińskiego emisariusza Zhang Qiana do Azji Środkowej. Miało to mieć miejsce w pierwszej połowie II w. p.n.e., jednakże jedwab zaczął docierać do zachodniej Eurazji oraz Afryki Północnej znacznie wcześniej. Znaleźiska tego materiału znamy z egipskiej Mumii z Teb, datowanej na XI w. p.n.e. (Lubec 1993: 25), kurhanów kultury Halsztackiej z zachodniej Europy, datowanych na VI w. p.n.e., oraz grobu *Kerameikos* w Atenach, datowanego na V w. p.n.e. (Barber 1992: 204).

Istnieją domysły, że pierwszy opis jedwabiu w źródłach zachodnich pochodzi z *Odysei*, ponieważ jest tam mowa o koszuli „błyszczącej się niczym sucha skórka cebuli” (Hom., *Od.* 19, 233), jednakże moim zdaniem jest to bardzo mało przekonujące. Natomiast najstarsze przekazy jednoznacznie wskazujące na jedwab pochodzą m.in. od Seneki Młodszeo (Sen., *De Beneficiis*, 7, 9) oraz Pliniusza Starszego (Plin., *H. N.*, VI, 54; XI, 26 i XII, 84). Później pisał o nim także Prokopiusz z Cezarei (Procop., *Goth.*, VIII, 17, 1-8.). Zdaniem tego ostatniego w 552 r. n.e. dwóch mnichów nestoriańskich przemyciło do Bizancjum kokony jedwabników morwowych i w ten sposób Cesarstwo Wschodniorzymskie rozpoczęło własną produkcję jedwabiu. Wprawdzie według Pliniusza Starszego (Plin., *H. N.*, XI, 75-78.) na wyspie Kos również wyrabiano jedwab, był to jednak materiał, który obecnie nazwalibyśmy „dzikim jedwabiem”. Jedwab z dzikiego jedwabnika różnił się od chińskiego (Hoppál 2011a: 286), a na dodatek miesz-

kańcy Imperium Rzymskiego nie wiedzieli, z czego ten ostatni powstał – dlatego nie utożsamili ich ze sobą.

Chiński jedwab został odkryty m.in. w grobie z okolic dawnego Pantikapajonu (obecnie Kercz) na Krymie, datowanego na I-II w. n.e. (Toll 1950). Został on zidentyfikowany również w niektórych grobach z zachodniego cmentarzyska w Palmyrze (dzisiejsza Syria). Odnaleziono tam około 100 fragmentów jedwabiu, a niektóre z nich miały chińskie motywy zdobnicze. W większości były to tkaniny jednokolorowe, o splocie płóciennym, choć zidentyfikowano także pozostałości adamaszków oraz tkanin wzorzystych-osnowowych. Palmyra stanowiła jeden z ważnych ośrodków na Jedwabnym Szlaku (Zuchowska 2013: 133, 143).

Naczynia szklane i monety

Co jednak Imperium Rzymskie mogło zaproponować Chinom? Według *Księgi Jin* (*Jin Shū*, 97) Cesarstwo Rzymskie eksportowało złoto, perły, muszle oraz specyficzne rodzaje biżuterii i ubrań. Według *Księgi Późniejszych Hanów* (*Hou Han Shu*, 86) Rzymianie mieli oferować m.in. kość słoniową oraz rogi nosorożców. *Księga Liang* (*Liang Shu*, 54) wymienia dodatkowo m.in. korale, bursztyn oraz storax¹². *Weiliu* wspomina również o żółwich skorupach. Wśród znamienitych produktów z Da Qin wymieniano ponadto tzw. „morską wełnę” (*Hou Han Shu*, 86). Nie wiadomo jednak, czy chodzi tu o tzw. „morski jedwab”¹³, czy o jedwab wyrabiany z kokonów dzikich jedwabników. Wspomniane wyżej produkty nie wyczerpują listy rzeczy produkowanych w Da Qin.

Jednakże jeśli chodzi o pozostałości archeologiczne importów rzymskich w Chinach, to mamy do czynienia głównie z dwoma kategoriami zabytków: naczyniami szklanymi (Hoppál 2011b: 131-154; Laing 1991: 109-121) oraz monetami (Ying 2003; Ying 2005: 16-20). W przypadku tych pierwszych nie ma pewności, czy pochodziły z samego terenu Imperium Rzymskiego, czy może były irańskimi naśladownictwami (Goldstein 2005). Jednak analiza datowanych na I-II w. n.e. naczyń szklanych z Begram (współczesny Afganistan, ówczesne Państwo Kuszańskie) wskazuje, że zostały one wykonane w warsztatach rzymskiego Egiptu (Mairs 2012). Skoro szkło rzymskie

¹² Balsam z ambrowca wschodniego.

¹³ Jest to tkanina wykonywana z bisioru – czyli nici powstałych z wydzieliny niektórych morskich małżów.

mogło docierać tak daleko na wschód jak Baktria , można przyjąć, że naczynia szklane rzymskiej produkcji mogły docierać również do Chin. Takie przedmioty zostały znalezione m.in. w Kantonie (An 2002: 83-84) i Ganquan (甘泉) w grobie nr 2 (Hoppál 2011b) (Ryc. 4). Być może motywy umieszczane na nich (np. gladiatorzy albo Eros) były inspiracją dla twórców tkanin z Azji Środkowej i Kotliny Tarymskiej (Kossowska 2015a: 35-49, Kossowska 2015b: 61-68).

Jeśli chodzi o rzymskie monety w Chinach, to najwięcej ich pochodzi z okresu IV-VI w. n.e. Z pewnością nie pełniły tam funkcji środka płatniczego, ponieważ było ich zdecydowanie za mało. Rzymskie monety musiały być dla Chińczyków swoistym kuriozum. Znajduje się je najczęściej jako pojedyncze okazy wkładane do grobów. Do Kraju Środka trafiały egzemplarze zarówno brązowe, jak i złote (Ryc. 5. A-B). Te ostatnie były dla Chińczyków czymś niezwykle interesującym, ponieważ w samych Chinach nie wytwarzano złotych monet (Ying 2005). Informacje o złotych monetach z Da Qin odnotowały nawet chińskie źródła pisane (*Hou Han Shu*, 86).

Droga morska?

Ciekawym zagadnieniem jest ustalenie, którą drogą owe importy docierały. Na pewno w grę wchodził lądowy Jedwabny Szlak, biegnący m.in. przez Azję Środkową – tak podróżował najpewniej Maes Titianus. Jednakże możliwe, że używano w tym celu również szlaku morskiego, co jest o tyle zasadne, że Rzymianie utrzymywali kontakty z Indiami (Begley 1991). Według *Księgi Późniejszych Hanów* (*Hou Han Shu*, 86) w 166 r. n.e. do cesarza chińskiego Huan Di (桓帝) przybyło rzymskie poselstwo wysłane rzekomo przez władcę o imieniu Andun (安敦). Mieli oni dostać się na teren Cesarstwa Chińskiego z obszaru obecnego Wietnamu. O innym rzymskim poselstwie wspomina Księga Liang (*Liang Shu*, 54). Nie wiadomo, czy zarówno jedni, jak i drudzy byli faktycznie emisariuszami i czy pochodzili z Imperium Rzymskiego – wydaje się, że bardziej prawdopodobne jest to, że byli to kupcy (możliwe, że rzymscy) podający się za posłańców lub za takowych uważani.

Interesujące jest też, w jaki sposób dostali się oni w rejon Indochin – wydaje się, że drogą morską. *Księga Jin* wspomina, że Da Qin handlowało z Partami i Indiami drogą morską (*Jin Shu*, 97). W związku z tym dotarcie do Chin kupców rzymskich na statkach, prawdopodobnie z handlarzami indyjskimi, którzy dobrze znali drogę, nie powinno być uważane za coś niemożliwego. Również wzmianka z *Księgi*

Liang wskazuje, że jacyś przybysze z Imperium Rzymskiego mogli przybywać do Chin szlakiem morskim przez Indie i Indochiny (*Liang Shu*, 54.). Dowodem na to mogą być znaleziska pochodzące ze stanowiska Óc Eo w południowym Wietnamie. Miejsce to w pierwszej połowie I tysiąclecia n.e. stanowiło ważny ośrodek państwa Funan (扶南). Niektórzy łączą to stanowisko z Kattigarą (Aujac 1993: 125), która według mapy Ptolemeusza miała znajdować się za *Aurea Chersonesus* ('Złoty Półwysep' – być może Półwysep Malajski), nad zatoką *Magnus Sinus* ('Zatoka Syjamska?') i rzeką *Kottiaris* (Mekong?). Nawet jeśli owe miejsca nie są tożsame, nie zmienia to faktu, że w Óc Eo odnaleziono brakteaty (w formie zawieszek) oraz gemmy wykonane na podstawie rzymskich monet z czasów dynastii Antoninów (Mallett 1962: pl. XL, LXVII, XCVII) (Ryc. 6. A-C).

Podsumowanie

Podsumowując, można stwierdzić, iż kontakty pomiędzy Imperium Rzymskim a Cesarstwem Chińskim miały charakter jedynie pośredni. Odbywały się one zarówno drogą lądową, jak i morską. Relacje te rozpoczęły się w okolicach przełomu er i trwały aż do schyłku europejskiej starożytności. Potem były one kontynuowane przez Bizancjum. Choć kontakty te były pośrednie, to Chińczycy i Rzymianie wiedzieli o sobie nawzajem. Jednakże wiedza ta była bardzo mglista, w zbiorowej świadomości postrzegali oni siebie wzajemnie jako półmityczne krainy. Istnieją poszlaki, że oba mocarstwa próbowały się do siebie zbliżyć, lecz bez skutku. Nie zmienia to faktu, że zarówno chiński jedwab docierał do Imperium Rzymskiego, jak i rzymskie produkty były przywożone do Kraju Środka. Uważam, że tematyka ta mimo prawie 200 lat badań nadal nie została wyczerpana i wiele zagadnień badawczych z nią związanych czeka nadal na wyjaśnienie. Mam nadzieję, że powyższy artykuł zachęci innych badaczy z Polski do podjęcia badań nad relacjami rzymsko-chińskimi.

Bibliografia

- An, Jiayao. 2002. When Glass Was Treasured in China: Annette Juliano, Judith Lerner (red.). *Silk Road Studies VII: Nomads, Traders, and Holy Men Along China's Silk Road*. Turnhout: Brepols Publishers, 79-94.

- Aujac, Germaine. 1993. *Claude Ptolémée, Astronome, Astrologue, Géographe: Connaissance et Représentation du Monde habité*. Paryż: CTHS.
- Barber, Elizabeth W. 1992. *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*. New Jersey: Princeton University Press.
- Begley, Vimala, Richard Daniel De Puma. 1994. *Rome and India: The Ancient Sea Trade*. Phoenix: University of Wisconsin Press.
- Cultural Heritage Bureau. 2006. Northern Wei Tomb of Li Dan in Northern Suburb of Xi'an, Shaanxi, *Major Archaeological Discoveries in China in 2005* (coroczny katalog publikowany przez Ministerstwo Ochrony Dziedzictwa Narodowego Chińskiej Republiki Ludowej). Pekin, 123-126.
- Dubs, Homer H. 1941. An Ancient Military Contact between Romans and Chinese, *The American Journal of Philology* 62, 3 (1941), 322-330.
- Dubs, Homer H. 1957. A Roman City in Ancient China, *Greece & Rome* 4, 2 (1957), 139-148.
- Goldstein, Sidney. 2005. *Glass from Sasanian antecedents to European imitations*. Londyn: Philip Wilson Publishers.
- Hemphill, Brian, James P. Mallory. 2004. Horse-mounted invaders from the Russo-Kazakh steppe or agricultural colonists from Western Central Asia? A craniometric investigation of the Bronze Age settlement of Xinjiang, *American Journal of Physical Anthropology* 125, 199-222.
- Hill, John E. 2009. *Through the Jade Gate to Rome: A Study of the Silk Routes during the Later Han Dynasty, 1st to 2nd Centuries CE. An Annotated Translation of the Chronicle on the 'Western Regions' in the Hou Hanshu*. Lexington: BookSurge Publishing.
- Hirth, Friedrich. 1975. *China and the Roman Orient* (przedruk z 1885). Chicago: ARES Publishers.
- Hoppál, Krisztina. 2011a. The Roman Empire according to the ancient Chinese sources, *Acta Antica Hungarica* 51 (2011), 263-305.
- Hoppál, Krisztina. 2011b. Rómaiak Kínában? A ganquani (甘泉) 2. sír római vonatkozású üveglelete [Romans in China? The Roman glass finding in grave 2 of Ganquan (甘泉)], *Folia Archaeologica* 54 (2008-2010), 131-154.
- Hulsewé, Anthony F. P., Michael A. N. Loewe. 1979. *China in Central Asia. The Early Stage 125 BC - AD 23: An Annotated Translation of Chapters 61 and 96 of the History of the Former Han Dynasty*, Leiden: Brill.

- Janik, Paweł. 2015. Rola koczowników Wielkiego Stepu w transferze idei pomiędzy Europą a Dalekim Wschodem, *Studia Azjatystyczne* 1 (2015), 18-34.
- Jenkins, Peter. 2008. *The Lost History of Christianity: the Thousand-Year Golden Age of the Church in the Middle East, Africa, and Asia – and How It Died*. Nowy Jork: Harper Collins.
- Kajdański, Edward. 1999. *Michał Boym – Ambasador Państwa Środka*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Kossowska, Dominika. 2015a. Analiza powstawania synkretycznych stylów zdobniczych w Azji Środkowej w VI-VIII w. n.e. na podstawie tkanin z Kotliny Turfańskiej, *Studia Azjatystyczne* 1 (2015), 25-49.
- Kossowska, Dominika. 2015b. Classical motifs on Yingpan mummy's clothing, *Novensia* 26 (2015), 61-68.
- Laing, Ellen J. 1991. A Report on Western Asian Glassware in the Far East, *Bulletin of the Asia Institute* 5, 109-121.
- Landau, David, Peter Parshall. 1996. *The Renaissance Print*. Yale: Yale University Press.
- Leslie, Donald D., Kenneth H. J. Gardiner. 1996. *The Roman Empire in Chinese Sources*. Rzym: Bardi Editore.
- Lubec, Gert (i in.). 1993. Use of Silk in Ancient Egypt, *Nature* 362, 25.
- Mairs, Rachel. 2007. Egyptian artefacts from Central and South Asia: Rachel Mairs (i in.) (red.). *Current research in Egyptology VI. Proceedings of the sixth annual symposium which took place at the University of Cambridge, 6–8 January 2005*. Oxford: Oxbow, 74-89.
- Malinowski, Gościwit, Aleksander Paroń, Bartłomiej Szmoniewski (red.). 2012. *Serica – Da Qin. Studies in Archaeology, Philology and History of Sino-Western Relations (Selected Problems)*. Wrocław: Wydawnictwo GAJT.
- Malleret, Louis. 1962. *L'Archéologie du delta du Mékong [La culture du Fu-nan]*, Vol. 3. Paryż: École française d'Extrême-Orient.
- Mallory, James P., Victor Mair. 2000. *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*. Londyn: Thames & Hudson.
- Man, John. 2008. *Wielki Mur*. Tłum. Katarzyna Bażyńska-Chojnacka. Warszawa: Amber.
- Matthew, Christopher. 2011. Greek Hoplites in an Ancient Chinese Siege, *Journal of Asian History* 45, 1/2 (2011), 17-37.
- Moule, Arthur Ch. 1930. *Christians in China before the year 1550*. Londyn: Ch'eng Wen Publishing Company.
- Pulleyblank, Edwin G. 1999. The Roman Empire as known to Han China, *Journal of the American Oriental Society* 119, 1 (1999), 71-79.

- Schoff, Wilfred H. 1915. The Eastern Iron Trade of the Roman Empire, *Journal of the American Oriental Society* 35, 224-239.
- Sherkova, Tatjana. 1991. The Nature of Contacts between the Kushan Kingdom and the Eastern Mediterranean, *Information Bulletin, International Association for the Study for the Cultures of Central Asia* 1, 47-55.
- Stein, Marc Aurel. 1907. Ancient Khotan: Marc Aurel Stein (red.). *Detailed report of archaeological explorations in Chinese Turkestan*, Vol. 2. Oxford: Clarendon Press, 44-45.
- Stein, Marc Aurel. 1932. *On Ancient Central Asian Tracks: Brief Narrative of Three Expeditions in Innermost Asia and Northwestern China*. Delhi: Macmillan.
- Toll, N. P. 1950. Motes on Chinese Silk Found in the South of Russia, *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club* 34, 1/2 (1950), 37-45.
- Vainker, Shelagh. 2004. *Chinese Silk: A Cultural History*. Londyn: Rutgers University Press.
- Ying, Lin. 2005. Solidi in China and Monetary Culture along the Silk Road, *The Silk Road* 3, 2 (2005), 16-20.
- Young, Gary. 2001. *Rome's Eastern Trade. International commerce and imperial policy, 31BC – AD 305*. Londyn – Nowy Jork: Routledge.
- Yule, Henry. 2010. *Cathay and the Way Thither* (przedruk z 1915), Vol. 4. Cambridge: Cambridge University Press.
- Yu, Ying-Shih. 2008. Han foreign relations: Denis Twitchett, Michael Loewe (red.). *The Cambridge History of China [The Ch'in and Han Empires 221 B. C. – A. D. 220]*, Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 377-462.
- Zhou, Ruixia (i in.). 2007. Testing the Hypothesis of an Ancient Roman Soldier Origin of the Liqian People in Northwest China: a Y-Chromosome Perspective, *Journal of Human Genetics* 52, 7 (2007), 584-91.
- Żuchowska, Marta. 2013a. From China to Palmyra: The Value of Silk, *Światowit* 11 (LII)/A (2013), 133-152.
- Żuchowska, Marta. 2013b. Palmyra and the Far Eastern Trade, *Studia Palmyreńskie* 12 (2013), 381-387.

Teksty źródłowe

- Flor., *Epitomae* – Lucjusz Anneusz Florus. 1973. *Zarys Dziejów Rzymskich* (*Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum septingentorum libri duo*). Tłum. Ignacy Lewandowski. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Han Shu* – Ban Biao, Ban Gu i Ban Zhao. 1955. *Księga Hanów* (Han Shu 漢書). Vol. 1-3. Tłum. Homer H. Dubs. Baltimore: Waverly.
- Hom., *Od.* – Homer. 1981. *Odyseja* (Ὀδύσσεια). Tłum. Lucjan Siemiński. Wrocław: Ossolineum.
- Hor., *Odes* – Kwintus Horacy. 1980. *Pieśni* (Carmina/Odes). Tłum. Stefan Gołębiowski, Warszawa: Biblioteka Klasyki Polskiej i Obcej, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Hou Han Shu* – Fan Ye. 2003. *Księga Późniejszych Hanów* (Hou Han Shu 後漢書). Tłum. John E. Hill, http://depts.washington.edu/silkroad/texts/hhshu/hou_han_shu.html#sec22, dostęp: 21.12.2014.
- Jin Shu* – Fang Xuanling. 1885. *Księga Jin* (Jin Shu 晉書). Tłum. Friedrich Hirth, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 21.12.2014.
- Jiu Tang Shu* – Zhao Ying. 1885. *Stara Księga Tang* (Jiu Tang Shu 舊唐書). Tłum. Friedrich Hirth, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 21.12.2014.
- Liang Shu* – Yáo Silián. 1885. *Księga Liang* (Liang Shu 梁書). Tłum. Friedrich Hirth, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 21.12.2014.
- Pomp., *De situ orbis* – Tytus Pomponiusz Mela. 1957. *O Położeniu Krajów Świata Ksiąg Trzy* (De situ orbis libri tres). Tłum. M. Golias: *Geografia antyczna*, M. S. Bodnarski (red.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 189-244.
- Peripl. M. Eryth.* – 1995. *Periplus Morza Erytrejskiego* [Περιπλους τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης]: Wilfred H. Schoff (red.). The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century. New Delhi: Munshiram Monoharlal Publishers.
- Plin., *H. N.* – Gajusz Pliniusz Secundus (Starszy). 1845. *Historia Naturalna* (*Naturalis historia*), Vol. 7-8. Tłum. Józef Łukaszewicz. Poznań: Księgarnia i Drukarnia J. Łukasiewicza.
- Procop., *Goth.* – Prokopiusz z Cezarei. 1936. *Wojna Gocka* (Bellum Gothicum): Claudius Maltretus (red.). *Procopii Caesariensis Historiarum Temporis Sui Tetras Altera. De Bello Gothico*. Wenecja 1729. (Przedruk w Roy C. Cave, Herbert H. Coulson (red.). 1936. *A Source Book for Medieval Economic History*. Milwaukee: The Bruce Publishing Co.).

- Ptol., *Geog.* – Klaudiusz Ptolemeusz. 1932. *Geografia* (Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις). Tłum. Edward L. Stevenson. Nowy Jork: New York Public Library.
- Sen., *De Beneficiis* – Lucjusz Annaneus Seneka. 1935. *O Dobrodziejstwach* (De Beneficiis): *Moral Essays*, Vol. 3. Tłum. John W. Basore. Londyn: W. Heinemann.
- Shiji* – Sima Qian. 2008. *Zapiski Historyka* (Shiji 史記). Tłum. William J. Niehauser. Bloomington: Indiana University Press.
- Str., *Geog.* – Strabon. 1924. *Geografia* (Γεωγραφικὰ ὑπομνήματα). Tłum. Horace L. Jones. Londyn: W. Heinemann.
- Weiliie* – Yu Huan, *Krótko Historia Wei* (Wei Lüe 魏略). Tłum. Friedrich Hirth, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 21.12.2014.
- Wei Shu* – Wei Shou, *Księga Wei* (Wei Shu 魏書). Tłum. Friedrich Hirth, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 21.12.2014.

Źródła internetowe

- Arkenberg, Jerome. 2000. *East Asian Sourcebook: Chinese Accounts of Rome, Byzantium and the Middle East, c. 91 B.C.E. – 1642 C.E.*, <http://depts.washington.edu/silkroad/texts/romchin1.html>, dostęp: 22.12.2014.
- Gruber, Ethan. 2007. *The Origins of Roman Li-chien*, https://www.academia.edu/1203735/The_Origins_of_Roman_Li-chien, dostęp: 28.12.2014.
- Mairs, Rachel. 2012. Glassware from Roman Egypt at Begram (Afghanistan) and the Red Sea trade, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 18, http://www.britishmuseum.org/research/online_journals/bmsaes/issue_18/mairs.aspx, dostęp: 02.01.2015.
- Unesco, Museum for Intercultural Dialogue, <http://www.unesco.org/culture/museum-for-dialogue/item/en/114/fragment-of-an-egyptian-coptic-textile>; <http://www.unesco.org/culture/museum-for-dialogue/item/en/115/piece-of-the-chinese-textile>, dostęp: 20.11.2015.
- Xinhua. 2010. *Hunt for Roman Legion Reaches China*, *China Daily*, http://www.chinadaily.com.cn/china/2010-11/20/content_11581539.htm, dostęp: 27.12.2014.

Ying, Lin. 2003. Western Turks and Byzantine gold coins found in China, *Transoxiana* 6, http://www.transoxiana.org/0106/lin-ying_turks_solidus.html, dostęp: 29.12.2014.

Abstract

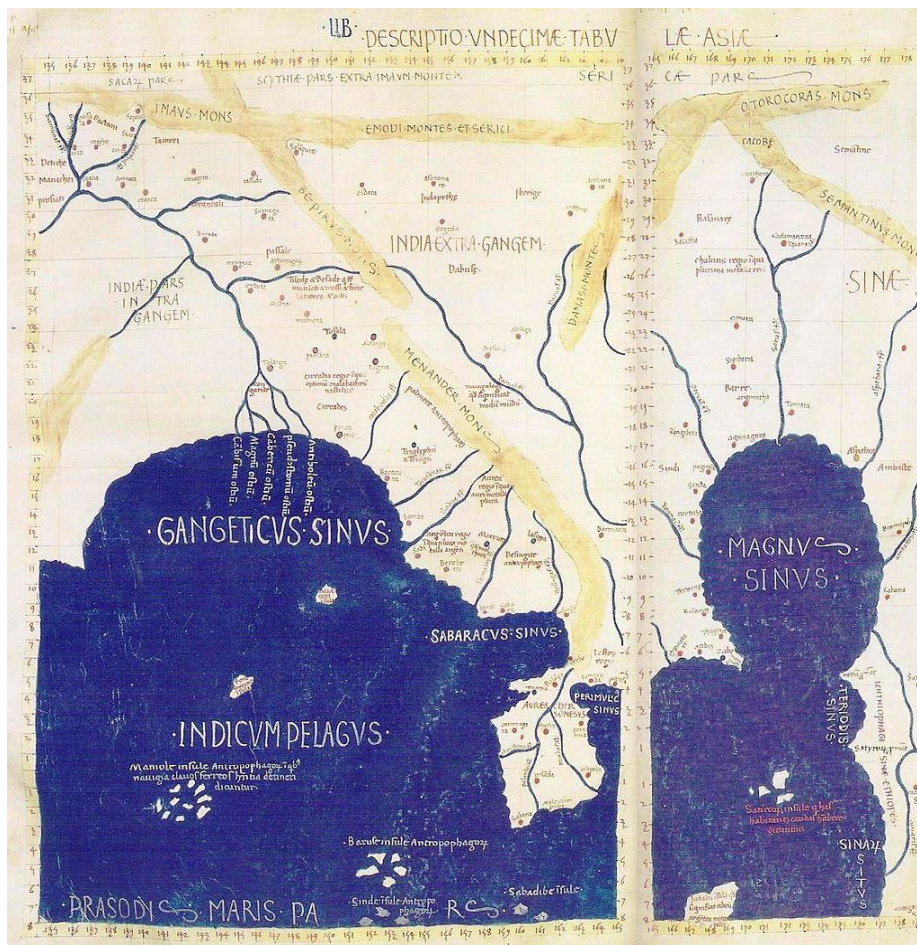
Da Qin and Seres – Relations between the Roman Empire and Chinese Civilization

The relationships between the Roman Empire and the Chinese Empire existed, although different sources seem to indicate that they had only an indirect nature. They took place both by land and by sea. These contacts began around the turn of the era and continued until the end of European antiquity. They were then continued by Byzantium. Although these relationships were intermediate, both the Chinese and the Romans knew about each other. However, this knowledge was very unclear, and overshadowed by mythic imagination. However, there is evidence that both empires tried to get closer, but this never occurred. This does not change the fact that Chinese silk reached the Roman Empire, and Roman products like coins and glass cups were imported into the Middle Kingdom.

Keywords: Roman Empire, China, Sino-Roman contacts, silk, Silk Road, Da Qin, Seres

Ilustracje

Ryc. 1. Fragment *Cosmographia* Nicolausa Germanusa na podstawie *Geografii* Klaudiusza Ptolemeusza z 1482 r. n.e., który miałby przedstawiać Azję Południowo-Wschodnią

Źródło:

http://en.wikipedia.org/wiki/Serica#/media/File:Ptolemy_Asia_detail.jpg

Ryc. 2. Ilustracja z encyklopedii *Sancai tuhui* z 1609 r. n.e., przedstawiająca mieszkańca Da Qin

Źródło:

http://en.wikipedia.org/wiki/Daquin#mediaviewer/File:Daquin_in_Sancai_Tuhui.jpg

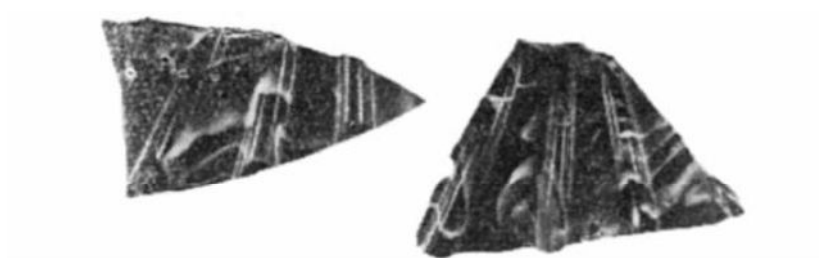
Ryc. 3. Tak zwana Światowa mapa Chin i Barbarzyńców z 1532 r. n.e.

Źródło:

http://en.wikipedia.org/wiki/Sihai_Huayi_Zongtu#mediaviewer/File:SihaiHuayiZongtu.jpg

Ryc. 4. Fragmenty rzymskiego naczynia szklanego odnalezione w grobie nr 2 w Ganquan

Źródło: Hoppál (2011b: fig. 12)

Ryc. 5. Monety rzymskie i bizantyjskie pochodzące z terenów Chin:

A. Folis Konstancjusza II (337-361)
z Yèchéng w prowincji Xinjiang.
British Museum

Źródło: http://en.wikipedia.org/wiki/Sino-Roman_relations#mediaviewer/File:Bronze_coin_of_Constantius_II_337_361_found_in_Karghalik.jpg;

B. Solid Justyniana I (527-565),
grobowiec *Li Dan* z okolic Xi'an, Shaanxi

Źródło: Cultural Heritage Bureau (2006: 125)

C. Złoty brakteat naśladowujący bizantyjskiego solida, grób *Shi Suoyan* z okolic Gùyuán, Ningxia

Źródło: Ying (2005: fig. 6)

Ryc. 6. Znaleziska z Óc Eo:**A. Brakteaty-zawieszki wykonane na podstawie monet rzymskich****B. Gemmy wykonane na podstawie monet rzymskich**

Źródło: Malleret (1962: pl. XL, LXVII, XCVII)